

GÖTEBORGS UNIVERSITET
SAHLGRENSKA AKADEMIN

Institutionen för neurovetenskap och fysiologi
Sektionen för klinisk neurovetenskap och rehabilitering
Enheten för logopedi

259

**Pilotutvärdering av KomHem:
En studie av deltagares och kursledares upplevelser av en
fortsättningskurs i kommunikation för föräldrar**

Gresa Cacaj
Camilla Riese

Examensarbete i logopedi,
30 högskolepoäng
Vårterminen 2013

Handledare
Gunilla Thunberg
Anna Rensfeldt Flink

**Pilotutvärdering av KomHem:
En studie av deltagares och kursledares upplevelser av en
fortsättningskurs i kommunikation för föräldrar**

Gresa Cacaj
Camilla Riese

Sammanfattning: Studiens syfte var att utvärdera föräldrars och kursledares upplevelser av KomHem fortsättningskurs i kommunikation för föräldrar. Kursen har som mål att förändra det vardagliga samspelet mellan förälder och barn med kommunikationssvårigheter. Föräldrarna får kunskap om målsättningsarbete och formulerar herefter mål i en vald leksituation som de filmar och diskuterar i grupp. Kvalitativ innehållsanalys användes för att analysera transkriberat material från fyra gruppintervjuer och en enskild intervju med sammanlagt 12 föräldrar och kursledare. I studien framkom det att föräldrar och kursledare såg måluppfyllelsearbetet som en givande metod för att utveckla samspelet mellan förälder och barn. Vidare framkom att filminspelning uppfattades som en konkret och tydlig metod som ledde till värdefulla diskussioner om kommunikation mellan föräldrarna. Resultatet visade också att hemuppgifter ökade motivationen till att tillämpa kursens metodik och synliggjorde föräldrarnas kommunikationsbeteende.

Sökord: Föräldrautbildning, kommunikationssvårigheter, måluppfyllelseskala, videoanalys, Alternativ och Kompletterande Kommunikation (AKK).

**A pilot evaluation of ComHome:
A study of participants' and course leaders' perceptions of a
continuation course in communication for parents**

Abstract: The aim of this study was to evaluate parents and course leaders' perceptions of ComHome, a course in communication for parents. The course aims to change the interaction between the parent and the child in a selected play activity based on a defined goal and agreed methodology. The data consisted of four group interviews and an individual interview with a total of 12 parents and course leaders. The interviews were transcribed and content analyzed. The study showed that parents and course leaders considered goal attainment scaling as a rewarding approach. It also emerged that the video monitoring process was perceived as a concrete method that led to valuable discussions between parents regarding the child's communication. Finally it was seen that the home assignments increased motivation to implement the course methods and exposed the parents' communication behavior.

Key words: Parental education, communicative disability, video analyses, goal attainment scaling, Augmentative and Alternative Communication (AAC).

För att barn skall utveckla språk krävs vissa kognitiva, språkliga komponenter men också ett socialt sammanhang där samspel mellan barnet och dess omgivning sker (Simeonsson, Björck-Åkesson och Lollar, 2012; Strömqvist, 2008). I samspelet mellan en förälder och ett typiskt utvecklat barn uppstår naturligt ett responsivt kommunikationssätt där föräldrarnas kommunikativa beteende bekräftar barnets naturliga signaler (Broberg, Ferm & Thunberg, 2012). Thunberg, Carlstrand, Claesson och Rensfeldt Flink (2011) beskriver detta som den *medvetna kursen* där föräldern tolkar barnets naturliga signaler såsom skrik eller kroppsrörelser som kommunikation och bekräftar dessa på ett positivt sätt. Denna tidiga interaktion där barnet förvärvar kommunikationsfärdigheter från sin omgivning är en grundförutsättning för fortsatt kommunikationsutveckling (Simeonsson et al., 2012). Hos barn på en tidig utvecklingsnivå med funktionsnedsättning i form av kommunikationssvårigheter kan detta naturliga samspel med förälder förhindras på grund av barnets förutsättningar (Thunberg et al., 2011). I en studie av Ferm, Andersson, Broberg, Liljegren, och Thunberg (2011) beskrivs att barn med kommunikationssvårigheter tar få initiativ och ger få självständiga bidrag i samspel. Föräldern har en dominant roll och styr konversationen som ofta är begränsad till ja- och nej-frågor, situationer som rör nuet och frågor som föräldern redan vet svaret på. Vidare beskrivs att barnets kommunikativa bidrag i konversationen kan öka om tidiga insatser ges till föräldrar i syfte att modifiera deras kommunikationssätt med barnen. När ett barns förmåga att interagera med omgivningen är begränsat bör alternativa och kompletterande strategier tillämpas för att gynna kommunikationsutvecklingen (Simeonsson et al., 2012).

Föräldrar behöver engageras i den tidiga interventionen för att barnet skall utvecklas på ett optimalt sätt (Mahoney, Boyce, Fewell, Spiker & Wheeden, 1998). Insatser i form av kortvarig föräldrainriktad intervention är av stor vikt för att stärka kommunikationen mellan förälder och barn och ger kvalitet åt träningsinsatser (Kasari, Gulsrud, Wong, Kwon & Locke, 2010). Inom svensk habiliteringsverksamhet erbjuds indirekta insatser till föräldrar och andra personer i barnets omgivning, bland annat erbjuds olika typer av föräldrautbildningar med fokus att lära ut en responsiv kommunikationsstil och beteendemodifierande strategier som tillämpas i naturliga interaktionssituationer i hemmet (Eberhart, Forsberg, Fäldt, Nilsson, Nolemo, & Thunberg, 2011). Tre föräldrainriktade interventionsprogram som förekommer inom svensk habiliteringsverksamhet är The Hanen program, MarteMeo-metoden och AKKtiv (AKK-Tidig Intervention till föräldrar som har barn med kommunikationssvårigheter). I dessa utbildningar ingår att föräldern genomför kommunikationsträning i det egna hemmet i en naturlig samspelssituation med sitt barn.

The Hanen program erbjuder flera olika typer av kurser till föräldrar till barn på en tidig språklig nivå, bland annat kursen "It takes two to talk" där föräldrarna arbetar med att sätta upp mål för barnets kommunikation och de lär sig strategier för att stödja barnets kommunikationsutveckling (Sussman, 1999). Målet med utbildningen är att i grupp ge föräldrar kunskap om hur de kan modifiera sitt kommunikationssätt efter barnets aktuella utvecklingsstadium för att öka barnets kommunikativa delaktighet (Pennington & Thomsson, 2007; Girolametto, Weitzman & Sussman, 2007).

MarteMeo-metoden bygger på noggranna videoanalyser av samspel mellan förälder och barn. Tillsammans med terapeuten sätter föräldrarna upp ett mål kring barnets kommunikation och en vald samspelssituation filmas och analyseras för att lyfta fram vad i kommunikationen som leder till en positiv utveckling (Eberhart et al., 2012). AKKtiv-kurserna har utvecklats i samarbete mellan DART (Kommunikations- och dataresurscenter) vid Drottning Silvias Barn- och ungdomssjukhus och Habilitering och Hälsa, Västra Götalandsregionen. De första kommunikationskurserna inom AKKtiv-projektet genomfördes under åren 2005 till 2006 (Karlsson & Melltorp, 2006). Med hjälp av kurserna skall föräldern kunna hitta ett sätt att stödja barnets kommunikationsutveckling och pröva på samspel med hjälp av alternativa och kompletterande kommunikationssätt (AKK). Under introduktionskurserna i AKKtiv (KomIgång, KomUng, KomFler) får föräldrar kunskap om kommunikation och kommunikationsutveckling, responsiv kommunikationsstil och beteendemodifierande strategier som kan tillämpas för att locka barnet till kommunikation. Föräldrarna får även kunskap om AKK med huvudfokus på bilder/symboler. Under kursen får de hem ett bild/symbolmaterial, de så kallade KomIgång-kartorna, att prova i hemmet i sin kommunikation till barnet. Syftet med AKKtiv-kurserna är att deltagarna med hjälp av hemuppgifter och diskussionstillfällen med andra föräldrar skall utveckla en trygghet i sin situation som närstående till ett barn med kommunikationssvårigheter (Broberg, Ferm & Thunberg, 2012). Olika kurser har utvecklats inom ramen för AKKtiv. KomIgång är en grundkurs i kommunikation som riktar sig till föräldrar som har barn i förskoleåldern med omfattande kommunikationssvårigheter (Thunberg, Claesson, Carlstrand, Rensfeldt Flink, 2010). KomUng riktar sig till föräldrar med barn i skolåldern och KomFler riktar sig till föräldrar med svenska som andraspråk och där deltagarna är i behov av tolk. Sedan 2008 erbjuds kurser inom AKKtiv i hela Västra Götalandsregionen och kurserna ges nu i allt fler habiliteringsverksamheter i Sverige och Norge (Andersson, 2009; Eberhart et al., 2011). Utvärderingar av AKKtiv, huvudsakligen i form av magisteruppsatser i logopedi, visar att kurserna uppskattas av föräldrar som anser att både deras och barnens kommunikation påverkats positivt (Andersson, 2009; Karlsson & Melltorp, 2006; Lennartsson & Sörensson, 2010; Erixon & Wennerberg, 2011; Callenberg & Gannebratt, 2009; Ateva & Sjöström, 2010; Paulsson, 2011).

KomHem är en fortsättningskurs för föräldrar som tidigare har gått grundkurs i AKKtiv. KomHem bygger på gemensam problemlösning och målsättningsarbete med goal attainment scaling (GAS). Gemensam problemlösning används som arbetsmodell för AKK-utredning och intervention vid många habiliteringsverksamheter i Sverige. Modellen strävar efter att personen i behov av stöd och dennes omgivning skall ha så stort inflytande som möjligt och själva identifiera problem, sätta mål och komma fram till åtgärder med hjälp av professionell personal (Zachrisson, Rydeman, och Björck-Åkesson, 2002). Interventionsprocessen utgår bland annat från Världshälsoorganisationens klassifikation ”International Classification of Functioning” (ICF) där problem som personen eller dennes närmaste omgivning upplever identifieras och förklaras utifrån funktionstillstånd/funktionshinder samt kontextuella faktorer (Socialstyrelsen, 2003). Tillsammans skall habiliteringen, personen i behov av stöd samt dennes omgivning komma överens om och formulera avgränsade och relevanta mål. Hur åtgärderna skall se ut, vem som skall utföra åtgärderna, inom vilken tidsram detta skall ske samt när målen skall följas upp skall även ingå i den gemensamma

problemlösningen (Zachrisson et al. 2002). Goal attainment scaling (GAS) är ett verktyg som skall mäta individuella förändringar efter intervention utifrån långsiktigt uppsatta mål (Kiresuk, Smith, och Cardillo, 1994). Denna typ av mätinstrument är lämplig inom många olika typer av områden. Fördelar med GAS utifrån klinisk logopedisk verksamhet är att skalan fångar upp små men relevanta förändringar i måluppfyllelsearbetet genom gradering av mål, att skalan kan tillämpas på alla domäner inom ICF, att skalan kan tillämpas på olika målgrupper och interventionsmetoder och att måluppfyllelseskalan skapar ett fokus för teamarbete. Inom klinisk forskning kan GAS tillämpas då jämförelser kan göras mellan mål och individer (Schlosser, 2004). Skalan består av fem olika steg och går från -2 till +2 där -2 står för mycket sämre resultat än väntat, -1 sämre resultat än väntat, 0 väntat resultat, +1 bättre resultat än väntat, och +2 mycket bättre resultat än väntat (Kiresuk, 1994; Schlosser, 2004).

Under KomHem får föräldrarna kunskap om hur barnets kommunikation kan utvecklas genom att sätta upp mål i en problemlösningmodell som bygger på gemensam problemlösning och där GAS-skalan tillämpas för att sätta upp små, mätbara mål. Kursen är förlagd över fem tillfällen. Under första tillfället får föräldrarna genomgång av problemlösningssmodellen och målsättningsarbetet samt av kommunikation och kommunikationsutveckling med utgångspunkt från grundkursen. Därefter fyller deltagarna i problemlösningssmodellen och sätter upp mål utifrån en vald leksituation. Målen sätts upp av föräldrarna och är till för att motivera interventioner, peka ut åtgärder samt att synliggöra om utveckling har skett (A.R. Flink, personlig kommunikation, 6 november, 2012). Efter varje tillfälle har föräldrarna som hemuppgift att filma sitt barn i den valda leksituationen hemma där metoder för att uppnå uppsatta mål tillämpas. Filmerna diskuteras i grupp med andra föräldrar under kursen. Arbetet görs i helgrupp. I de fall då gruppstorleken består av fler än fyra personer sker arbetet i halvgrupp. Sedan 2010 har 14 familjer genomfört KomHem föräldrautbildning inom Västra Götalandsregionen (A.R. Flink, personlig kommunikation, 12 april 2013). Beskrivning av kursupplägget i KomHem ges i Tabell 1.

Tabell 1

Kursupplägg för KomHem

Tillfälle	Innehåll
1	<p>Introduktion av kursens syfte, arbetssätt och gruppregler Genomgång av problemlösningssmodellen och målsättningsarbete (GAS) Uppstart av målsättningsarbete genom att välja leksituation och formulera mål och skalsteg med stöd av problemlösningssmodellen utifrån vald leksituation. <i>Hemuppgift:</i> Observera och filma barnet i den valda leksituationen, fundera över den uppsatta nivån i GAS.</p>
2	<p>Repetition och val av metoder, föräldrastrategier och AKK utifrån barnets kommunikationsutveckling. Diskussion i helgrupp. Gruppdiskussion kring första hemuppgiften utifrån GAS. <i>Hemuppgift:</i> Filma vald leksituation och tillämpa överenskommen metod/strategi. Efter tillfälle 2 tillverkar kursledarna eventuellt AKK-material till familjerna.</p>
3	<p>Grupparbete där familjerna diskuterar hemuppgifter utifrån val av mål och metoder. Filmvisning och gemensam reflektion. Justering av metoder och strategier.</p>
4	<p><i>Hemuppgift:</i> Fortsatt måluppfyllelsearbete. Filma. Fortsatt arbete i grupp där man tillsammans reflekterar och utvecklar metoder och strategier utifrån föräldrarnas filmer. <i>Hemuppgift:</i> Fortsatt måluppfyllelsearbete. Filma</p>
5	<p>Fortsatt arbete utifrån vald leksituation i grupp. Titta på film och utvärdera målen gemensamt. <i>Avslutning:</i> Summering och utvärdering</p>

Föräldrarna får under kursen repetition av responsiva och beteende modifierande strategier som lärdes ut under KomIgång och som de uppmuntras tillämpa i måluppfyllelsearbetet. Två av dessa strategier är "Uggla" och "Räva". "Uggla" beskrivs i tre steg. Först observerar föräldern barnet för att hitta vad i omgivningen som har fångat barnets intresse. Därefter kommer föräldern nära barnet och visar med kroppskommunikation att respons förväntas och därefter väntar föräldern på barnets signaler. När detta sker tolkar och bekräftar föräldern barnets respons som kommunikation. Denna strategi skall fånga upp de naturliga tillfällena till samspel som uppstår i vardagen kring barnet och stimulera barnet till kommunikation på ett lyhört och lustfullt sätt. I den beteendemodifierande strategin "Räva" arrangerar föräldern en situation där barnet förväntas reagera. Föräldern väntar sedan på barnets reaktion och när det sker tolkas och bekräftas barnets signaler som kommunikation. Det kan handla om en situation där föräldern gör något oväntat eller att avvakta i en situation där barnet är väl insatt i händelseförloppet (Thunberg et al., 2011).

KomHem kursledarutbildning ges på DART (Kommunikations- och dataresurscenter) i Göteborg. Kursen vänder sig till logopedier och i vissa fall annan personal med lämplig utbildning och erfarenhet som tidigare har gått kursledarutbildning KomIgång eller KomUng. Kursen är förlagd över en heldag och inför första tillfället skall deltagarna ha läst kurslitteratur i form av gemensam problemlösning och KomIgång kursbok. Deltagarna skall även ta med en inspelad film på tio minuter på ett barn med kommunikationssvårigheter som används i det praktiska arbetet under kursen. Under kursen går deltagarna igenom gemensam problemlösning, målsättningsarbete, kursmaterial och kursmoment till KomHem, diskussioner utifrån tidigare deltagares filmer, övningar i att leda gruppsamtal och att förmedla kunskap i grupp (www.akktiv.se).

Ett sätt att utvärdera interventionsprogram är att ta reda på upplevelser genom intervjuer. I den kvalitativa forskningsintervjun speglas intervjuobjektets subjektiva upplevelser, attityder och idéer om sin omvärld. Intervjuer kan ske i grupp eller enskilt. En typ av gruppintervju är fokusgrupper som kan tillämpas för att undersöka hur ett vardagligt samtal kring ett visst ämne ser ut bland en specifik grupp människor (Kvale, 1997). I fokusgrupper möts en mindre grupp individer som på forskarens uppmaning diskuterar om ett förbestämt ämne under en begränsad tid (Wibeck, 2010). Fokusgrupper är en form av fokuserade gruppintervjuer som varken är strukturerade eller har en helt öppen form. En moderator styr diskussionen med hjälp av frågeguide och stimulimaterial som skall väcka tankar om upplevelser och erfarenheter kring diskussionsämnet. En sekreterare för anteckningar för den senare analysprocessen. En speciell styrka i fokusgruppsmetodiken är att deltagare uppmuntras att dela med sig av sina tankar, åsikter och erfarenheter och att jämföra dessa med varandra (Wibeck, 2010). Fördel med enskild intervju är att intervjupersonen får ett större utrymme att komma till tals. Känsliga ämnen kan också vara lättare att lyfta i en enskild intervju (Kvale, 1997). Wibeck (2010) menar dock att fokusgrupper är en mer lämplig metod att tillämpa då vissa människor har lättare att diskutera i grupp med människor som har liknande erfarenheter och att en deltagares upplevelser kan uppmuntra övriga att dela med sig av sina erfarenheter.

Syfte

KomHem har tidigare inte utvärderats. Föreliggande studie har som syfte att i en första pilotutvärdering undersöka om KomHem är en god interventionsmetod till föräldrar som har barn med kommunikationssvårigheter. De frågeställningar som studien utgår ifrån är:

1. *Hur uppfattas KomHem-kursens olika delar: måluppfyllelsearbete, filmarbete med hemuppgifter samt strategier?*
2. *Har KomHem påverkat kommunikation och samspel mellan förälder och barn under och/eller efter kursen och i så fall hur?*
3. *Vad har kursledare för uppfattning om att hålla i KomHem-föräldrakurs?*

Metod

Denna pilotstudie hade kvalitativ design. För datainsamling utfördes fyra gruppintervjuer och en enskild intervju med utgångspunkt från fokusgruppsmetodik. Data innehållsanalyserades enligt Graneheim och Lundmans modell (2004).

Deltagare

Till studien rekryterades 12 deltagare (fem föräldrar, fyra kursledare och tre kursutvecklare). Kursutvecklarna hade varit delaktiga i att ta fram kurskoncepten inom AKKtiv-projektet och var också kursledare inom KomHem. Rekryteringen av samtliga deltagare var inte slumpmässig utan skedde utifrån ett bekvämlighetsurval (Borg & Westerlund, 2010). Föräldragruppen rekryterades från Habiliteringen

Göteborg och Södra Bohuslän i Västra Götalandsregionen. Samtliga föräldrar var mödrar. För att inkluderas i studien skulle föräldrarna ha deltagit vid minst tre av fem tillfällen under KomHem. De skulle ha genomfört kursen under 2011 eller 2012 och tidigare genomgått föräldrakurserna KomIgång eller KomUng. Kursledarna rekryterades från habiliteringsverksamheter inom Västra Götalandsregionen och region Halland. Inklusionskriterier för kursledarna och kursutvecklarna var att de skulle ha genomfört minst en KomHem-kurs. Exklusionskriterier för kursutvecklarna var att de inte fick vara involverade i detta examensarbete. Samtliga deltagare fick förfrågan om att delta i studien via habiliteringen och efter att de godkänt att medverka kontaktades deltagare av författarna. Samtliga deltagare presenteras i Tabell 2.

Tabell 2

F= förälder K: kursledare KU: kursutvecklare

Deltagare	Kön	Ålder	Yrke	Region
F1	♀	39	Speditör	Västra Götaland
F2	♀	33	Skogsvårdskonsulent	Västra Götaland
F3	♀	53	Inspirationsansvarig livsmedelsföretag	Västra Götaland
F4	♀	32	Vaktmästare	Västra Götaland
F5	♀	50	Sjuksköterska	Västra Götaland
KU1	♀	48	Logoped	Västra Götaland
KU2	♀	38	Logoped	Västra Götaland
KU3	♀	54	Pedagog	Västra Götaland
K4	♀	27	Logoped	Halland
K5	♀	65	Logoped	Halland
K6	♀	32	Logoped	Västra Götaland
K7	♀	38	Logoped	Västra Götaland

Material

Materialiet bestod av stimulumaterial, frågeguide samt ljudinspelningar från fem intervjuer.

Stimulumaterial. För att skapa givande diskussioner i intervjuerna användes olika stimulumaterial (Wibeck, 2010). Stimulumaterialet till föräldrantervjuerna bestod av KomIgång-kartor och problemlösningsmodellen med GAS-skala som föräldrarna hade arbetat med under kursen. Stimulumaterialet till kursledarna och kursutvecklarna bestod av en enkät som togs fram av författarna och utformades utifrån kursens innehåll och upplägg. Den var uppdelad i tre delar, del 1 utgjordes av 20 påståenden som handlade om KomHem-kursens upplägg och innehåll. Denna

besvarades av både kursutvecklare och kursledare. Del 2 innehöll sex påståenden om kursledarutbildningen i KomHem och besvarades därmed endast av kursledarna. Del 3 innehöll tre övergripande frågor om arbetssättet i KomHem och besvarades av både kursutvecklare och kursledare.

Frågeguide. För att hålla intervjun inom studiens ämnesområden kan moderatorn enligt fokusgruppsmetodik använda sig av en frågeguide (Wibeck, 2010). En frågeguide som täckte föreliggande studies frågeställningar användes under föräldraintervjuerna. Frågorna var av öppen karaktär och gav en översikt av studiens ämnesområden. Under kursledarintervjuerna bestod frågeguiden av den enkät som på förhand hade skickats ut. Detta för att ge deltagarna möjlighet till reflektion och ställningstagande till påståenden och frågor (Wibeck, 2010).

Ljudinspelningar. Till analysen användes ljudinspelningar upptagna med Olympus Digital Voice Recorder WS-210. Som försäkringsåtgärd spelades intervjuerna även in med en iPhone 5 iOS 6.

Tillvägagångssätt

Föräldrarna kontaktades med förfrågan om att delta i studien under december 2012. Utifrån föräldrarnas önskemål om tid, plats och datum bokades två tillfällen med parintervjuer. En förälder föredrog att intervjuas enskilt. Påminnelse skickades ut via mail en vecka innan. Kursledare och kursutvecklare kontaktades i januari 2013. För att skapa två homogena grupper intervjuades kursutvecklare och kursledare var för sig.

Pilotintervju. En pilotintervju genomfördes inför gruppintervjutillfällena. Detta i syfte att träna författarnas roller som moderator och sekreterare samt att kunna upprätthålla en öppen struktur under intervjutillfällena. Två logopedstudenter (termin 8) rekryterades till pilotintervjun där en genomförd kurs under termin 7 diskuterades. Stimulimaterial gavs i form av litteratur från kursen. Författarna diskuterade efter pilotintervjun hur intervjumetodiken kunde förbättras.

Intervjuer. Fem intervjuer genomfördes; tre intervjuer med föräldrar, en intervju med kursutvecklare och en intervju med kursledare. Intervjuerna genomfördes med utgångspunkt i fokusgruppsmetodik enligt Wibeck (2010). Båda författarna närvarade vid samtliga intervjuer. Författare 1 agerade som sekreterare och förde anteckningar under intervjuerna. Anteckningarna användes för att ge författarna en överblick av intervjuerna samt som stöd i senare transkriberingsprocess. Författare 2 agerade som moderator vilket innebar att introducera ämnesområden och ledarintervjun. För att öka intervjuernas reliabilitet användes samma moderator vid samtliga tillfällen (Wibeck, 2010). Samtliga intervjuer ljudinspelades. Avsatt tid för varje intervju var 90 minuter med möjlighet till förlängning. Intervjuerna med föräldrarna genomfördes genom två parintervjuer och en enskild intervju. De två parintervjuerna genomfördes på DART kommunikations- och dataresurscenter respektive på lokal habilitering. Innan intervjuerna serverades kaffe och föräldrarna fick under avslappnade former presentera sig och berätta om sitt barn. Vidare gavs information om att intervjun skulle spelas in samt att enbart författarna och forskare inom AKKtiv-projektet skulle få tillgång till ljudinspelningarna. Föräldrarna informerades vidare om att syftet med intervjun inte var att få fram korrekta- eller felaktiga åsikter utan att lyfta områden som föräldrarna tyckte var av vikt (Wibeck, 2010). Därefter inleddes intervjun genom att stimulimaterial i form av KomIgång-

kartor samt problemlösningssmodell med måluppfyllelseskalapresenterades. Deltagarna fick fritt diskutera sina upplevelser av kursen med hjälp av stimulimaterial. När diskussionen fördes utanför ämnet eller stannade av styrde moderatorn intervjun genom att ställa frågor från framtagen frågeguide (Wibeck, 2010). Gruppintervjun med kursutvecklare genomfördes på DART kommunikations- och dataresurscenter. Gruppintervjun med kursledare genomfördes på habiliteringen Lundbystrand. En vecka innan intervjutillfället skickades stimulimaterial i form av en enkät till kursledare och kursutvecklare. Enkäten hade syftet att ge deltagarna möjlighet att i förväg reflektera över de aktuella frågeställningarna i intervjun (Wibeck, 2010). Enkäten utgör en del av den datasamling som sker inom det övergripande AKKtiv-projektet där skriftliga utvärderingar fortlöpande samlas från såväl kursledare som föräldrar som deltagit i de olika kurserna, så även KomHem. Bearbetning och redovisning av dessa enkäter har inte inkluderats i denna studie. Formuläret fylldes i och togs med till intervjutillfället där påståenden och frågor från ifyllt enkät diskuterades fritt under en semistrukturerad intervju. Efter intervjun samlades enkäten in av författarna. I tabell 3 ges en översikt av intervjuer som utfördes i studien.

Tabell 3

Översikt över intervjuer som utfördes i studien.

F= förälder, K=kursledare, KU= kursutvecklare

Intervju	Deltagare	Plats	Ljudinspelning i minuter	Intervjustruktur
1	F1 & F2	Lokal Habilitering	75	Öppen
2	F3 & F4	DART	65	Öppen
3	F5	Förälderns arbetsplats	36	Öppen
4	KU1,KU2&KU3	DART	102	Semistruktur
5	K4,K5 & K6,K7	Lokal Habiliteringen	73	Semistruktur

Analys

I föreliggande studie har kvalitativ innehållsanalys enligt Graneheim och Lundman (2004) tillämpats som analysmetod. Innehållsanalys har som syfte att identifiera textens manifesta och latenta innehåll. Det som är uppenbart och direkt uttrycks i en text kallas för manifest innehåll medan de tolkningar man drar utifrån en text kallas för latent innehåll. I aktuell studie analyserades intervjuernas manifesta innehåll. Två analyser genomfördes för att ta reda på föräldrars respektive kursledares och kursutveklares upplevelser av KomHem. Båda analyserna genomfördes med kvalitativ innehållsanalys utifrån intervjuernas manifesta innehåll (Graneheim och Lundman, 2004). Alla ljudinspelningar transkriberades för att kunna genomföra en noggrann analys av data (Wibeck, 2010). Med hänsyn till tid och datamängd delades materialet mellan författarna. Författare 1 transkriberade intervju 1 och 4 och författare 2 transkriberade intervju 2, 3 och 5. En ortografisk transkription på nivå II

gjordes för all data (Wibeck, 2010). I transkriptionen markerades pauser, skratt, omtagningar och även återkopplingsljud och tvekljud som ”mm” och ”öh”. Slutligen läste författarna varandras transkriptioner och stämde av resultaten mot ljudinspelningarna. Deltagarna i transkriptionen kodades med bokstäver och nummer. Samtliga steg i analysen utfördes gemensamt av författarna. Som första steg lästes transkriptionerna flera gånger av författarna med syfte att skapa ett helhetsintryck. Delar i transkriptionen som inte berörde studiens ämnesområde ströks ur analysen. Resterande text infogades i en tabell i programmet Microsoft Office Word. Undertabellens första rubrikdelades intervjun in i meningsbärande enheter, det vill säga meningar eller stycken som har liknande innehåll. Under andra rubriken i tabellen kondenserades de meningsbärande enheterna för att få fram essensen i uttalanden utan att påverka innehållet. Under den tredje rubriken fick de kondenserade enheterna en kod utifrån det manifesta innehållet. Meningsbärande enheter med liknande innehåll gavs samma kod. Analysen skrevs ut och koderna klipptes ur tabellen. Koderna spreds ut på golvet och grupperades i underkategorier utifrån innehåll. Underkategorier som berörde samma ämnesområde grupperades i kategorier i sista steget av analysen. Vid meningsskiljaktigheter kring kodning och kategorisering gick författarna tillbaka i analysprocessen och diskussion fördes. I första hand lästes transkriptionerna på nytt och om konsensus då inte uppnåddes lyssnade författarna åter på ljudinspelningarna. Studiens frågeställningar påverkade utformningen av underkategorier och kategorier. I Tabell 4 presenteras en översikt av analysprocessen med två tillhörande exempel.

Tabell 4

Översikt av analysprocessen med två tillhörande exempel

Meningsbärande enhet	Kondensering	Kod	Underkategori	Kategori
Jag tyckte dom hängde sig väldigt mycket på skalstegen//det här negativa	Dom hängde sig mycket på de negativa skalstegen	Föräldern hängde sig mycket på de negativa skalstegen	GAS	Måluppfyllelse-arbete
Jag tycker också att det fyller sin funktion precis som du säger//föräldrarna blir medvetna om hur man kan uttrycka sig när man pratar om mål	Jag tycker att det fyller sin funktion. Föräldern blir medveten om hur man kan uttrycka sig när man pratar om mål	GAS uppfyller sin funktion	GAS	

Trovärdighet

En intervjus trovärdighet eller reliabilitet avgörs av hur troget den återges (Gillham, 2008). För att stärka analysens trovärdighet utfördes en extern bedömning. Den externa bedömaren var en läkarstudent (termin 9). Bedömaren tog del av 20% av analysmaterialet fördelat över samtliga intervjuer. Materialet lästes flera gånger och bedömaren bildade sig en uppfattning om innehåll och centrala begrepp. Vid meningsskillnader fördes diskussion för att gemensamt identifiera koder, kategorier och teman. Graneheim och Lundman (2004) beskriver att citat framtagna under

analys ökar en studies trovärdighet. För att öka överförbarheten av föreliggande studies fynd ges relevanta citat som stärker analysens kategorier genomgående i resultatdelen.

Etiska överväganden

AKKtiv-projektet är granskat och godkänt av forskningsetiska kommittén vid Göteborgs Universitet. Deltagarna som ingick i studien informerades skriftligt och muntligt om studiens syfte och dess upplägg. Vidare gavs muntlig information om att data samlades in med hjälp av audioinspelning och om att deltagande i studien var frivilligt och kunde avbrytas om så önskades. Skriftligt medgivande till att delta i studien lämnades. All data avidentifierades med avsikt att skydda deltagarnas personuppgifter. Samtliga deltagare informerades skriftligt och muntligt om att medverkan i studien inte ger påverkan på framtida insatser från habiliteringen.

Fynd

I resultatpresentationen redovisas kvalitativa analyser av intervjudata; först intervjuer med föräldrar som deltagit i KomHem, därefter gruppintervjuer med kursledare och kursutvecklare.

Intervjuer med föräldrar

I innehållsanalysen av föräldrantervjuerna framkom 12 underkategorier. Underkategorierna delades in i sju olika kategorier. Kategorier och underkategorier presenteras i Tabell 5.

Tabell 5

Kategorier och underkategorier i innehållsanalys av föräldrantervjuerna

Kategori	Underkategori
Kursupplägg	Gruppens utformning Samarbete mellan föräldrar Föräldrarnas roll Kursledarens roll
Måluppfyllelsearbete	Val av leksituation Tillvägagångssätt GAS Uppföljning
Strategier	
Filmarbete	
Efter kursen	Kursvärde Fortsatt tillämpning
Uppföljning	Möjlighet till repetition och uppföljning av kursen Måluppfyllelsearbetet överförs till skola och habilitering

Första kategorin handlade om kursupplägget i KomHem. Denna kategori innehöll information om gruppens sammansättning, föräldrarnas samarbete under kursen samt föräldrarnas och kursledarens roll under kursen. Den andra kategorin handlade om

måluppfyllelsearbete och berörde val av leksituation för måluppfyllelsearbetet, tillvägagångssätt, upplevelser av GAS, samt uppföljning av mål. Den tredje kategorin handlade om fortsatt tillämpning av de föräldrastrategier som lärdes ut under KomIgång eller KomUng (Ugglå och Råva). Femte kategorin handlade om filmarbete. Den sjätte kategorin hade ett uppföljningsfokus, i denna kategori diskuterades kursens värde och metodikens fortsatta tillämpning. Sjunde kategorin handlade om uppföljning och repetition av kursen.

Kursupplägg

Gruppens utformning. Föräldrarna ansåg att varje familj hade fått tillräckligt utrymme under kursen. Kursens deltagarantal upplevdes som viktigt. Få deltagare till följd av avhopp, sjukdom eller dylikt påverkade gruppens dynamik och diskussioner kring hemuppgifterna. Någon förälder ansåg att avsatt tid till kursen bör motsvara gruppstorleken eftersom kurstillfällena om det är för få deltagare kan kännas utdragna. Fyra till fem deltagare upplevdes som ett optimalt antal. Grupperna hade bestått av föräldrar till barn i olika åldrar med olika typer av kognitiva och fysiska funktionshinder. Vissa föräldrar var positiva till att gruppen delades efter typ av svårighet hos barnen. Andra ansåg att det var bra att barnen hade olika typ av svårigheter då detta innebar att jämförelse inte uppstod.

Samarbete mellan föräldrar. Föräldrarna uttryckte att det var givande att träffa andra familjer i liknande situation under kursen. De gav varandra återkoppling, tips och råd i kursens olika delar och detta upplevdes som positivt. Det fanns för- och nackdelar med diskussionerna mellan föräldrar under kursen. Fördelen med diskussionerna i grupp var att deltagarna insåg att de inte var ensamma om problematiken som deras barn hade och de kunde samråda med varandra då de formulerade sina olika mål. Nackdelen med diskussionerna var att det vid vissa tillfällen ledde till jämförelser mellan barnen.

”Jag blev jätteledsen för jag tyckte de andra var mycket duktigare och mycket yngre. Vi kände oss sämst i gruppen. Jag kände att jag inte hade kommit längre än så här och det var tråkigt ”

Trots att jämförelse kunde leda till negativa känslor framkom upplevdes det som i många fall som positivt att jämföra barnens olika svårigheter då det visade styrkor hos det egna barnet och gav motivation till fortsatt arbete.

Förälderns roll. Vikten av att vara kommunikationsmodell till sitt barn diskuterades. Att vara förebild upplevdes som positivt men krävande. För att föräldrarna skulle orka och hinna med krävdes det att arbetet som modell blev till en rutin i vardagen och att metodiken överfördes till andra personer i barnets närmaste omgivning. Kursen bidrog med värdefull kunskap och motivationen höjdes till fortsatt arbete i hemmiljön. Föräldrar som levde i par upplevde att kursens metodik var lätt att förmedla till den andra partnern som inte deltog i kursen.

”Min sambo är inte ute på utbildningar och söker information. Han tar det som jag lär honom. Det fungerar bra ”

Föräldrarna uttryckte att det bästa alternativet var om barnets båda föräldrar gick kursen samtidigt för att senare kunna stötta varandra i det fortsatta arbetet hemma.

Det fanns risk att motivationen sänktes efter att deltagarna avslutade kursen och arbetet föll tillbaka i gamla rutiner.

Kursledarens roll. Föräldrarna upplevde att samarbetet med kursledarna fungerade väl. Någon förälder hade samma kursledare både under KomIgång och KomHem vilket upplevdes som positivt då parterna redan kände varandra. I diskussion kring filmer gav kursledarna relevant återkoppling och material distribuerades snabbt vid behov. Föräldrarna var till stor del nöjda med kursledarnas stöd men efterfrågade mer hjälp vid formulering av mål. Föräldrarna upplevde att det var svårt att förstå vilka insatser som erbjöds under KomHem. Föräldrarna upplevde att det var svårt för kursledarna att hitta en balans i hur mycket stöd som bör erbjudas.

”Det är jättesvårt det där om man går in för mycket som logoped då blir man tjatig som logoped liksom och går man in för lite så låter det som man inte kan någonting”

Måluppfyllelsearbete

Leksituation. Att komma på en leksituation var inte alltid lätt enligt föräldrarna. De uppskattade att de fick olika tips och stöd av kursledarna för att komma vidare i arbetet. På detta sätt lärde de sig också hur man väljer aktivitet utifrån kursens metodik och de blev också medvetna om hur kommunikation mellan föräldern och barnet kan se ut i olika leksituationer.

Tillvägagångssätt. Föräldrarna upplevde att målsättning var svårt och tidskrävande. De behövde stöd från kursledarna för att sätta upp mål och sätta en lagomnivå för de uppsatta målen. De önskade att kursledarna gav mer förslag på mål utifrån vald leksituation och barnets utvecklingsnivå för att därefter själva kunna ta ställning till det och utveckla målen. Föräldrar ansåg att målsättningsarbetet ledde till förändringar och framsteg. Att sätta mål för en och samma aktivitet under filmning upplevdes som positivt och lärorikt.

GAS. GAS upplevdes som ett bra verktyg för att kunna sätta små, mätbara mål för att utveckla kommunikationen mellan föräldrar och barn. Att sätta mål upplevdes som svårt och det fanns en oro för att målen skulle ligga på en för hög nivå för barnet. Det faktum att skalan startade på minus två upplevdes som psykologiskt påfrestande och ologiskt då skalan skall mäta en positiv utveckling. En önskan om att skalan skulle starta på noll framfördes för att ge måluppfyllelsearbetet ett mindre laddat intryck.

Uppföljning. Föräldrarna önskade att måluppfyllelsearbetet under kursen skulle följas upp vid den habilitering barnet tillhör. Vidare efterfrågades att måluppfyllelsearbetet skulle överföras till skolan för att gynna barnens fortsatta kommunikationsutveckling.

Filmarbete.

Föräldrarna var positiva till filminspelning som upplevdes som ett konkret och tydligt moment i kursen. Att filma leksituationen blev till en vana och föräldrarna ansåg att det var bra att få hemuppgifterna till varje vecka då detta gav motivation till att tillämpa och prova kursens metodik. Föräldrarna tyckte att det var positivt att se varandras filmer. Diskussionen som uppstod kring filmerna gav föräldrarna kunskap om det egna kommunikationsbeteendet och vissa ansåg att de efter kursen

fick ett nytt synsätt på kommunikationssituationen.

”En sak som slår en väldigt tydligt är att man är så tjätig när man pratar med sitt barn man upprepar samma sak och det fattar man inte förrän man ser det på film”

Föräldrarna uppgav att filmerna synliggjorde framsteg i samspelet mellan förälder och barn. Flera av föräldrarna upplevde att filmarbetet var det mest givande momentet under kursen och att diskussion och samarbete med de andra föräldrarna gav en upplyftande känsla och sporrade till fortsatt arbete. Någon förälder ville ge mer fokus åt filmarbetet i kursen i förhållande till arbete med kommunikationshjälpmedel och måluppfyllelseskalan.

Strategier

Föräldrarna använde både responsiva (Uggla) och beteendemodifierande (Räva) strategier under kursen. Vissa strategier användes omedvetet sedan tidigare men kursen gav medvetenhet om vikten av att modifiera sitt kommunikationsbeteende. Någon förälder uppgav att strategierna gav insikt om vikten av att använda kroppsspråk och vara mindre verbal och att ge barnet mer tid. Vissa föräldrar använde sig inte av strategierna för att utveckla barnets kommunikation efter kursen. Flera föräldrar tog till sig strategierna och fortsatte att använda dem efter kursen då de upplevt en förändring i kommunikationen och samspelet med sina barn.

Efter kursen

Fortsatt tillämpning. Föräldrarna uppfattade att kursen var lärorik och gav mycket kunskap om hur barnets kommunikation kan utvecklas som en följd av att föräldern är medveten om och ändrar sitt kommunikationsbeteende i samspel med barnet. Föräldrarna ansåg att både metoder och strategier individanpassades för att passa just deras familj. Kursens metoder och strategier tillämpades i hemmet av vissa föräldrar. De önskade att metodiken kunde överföras även till skolan och habilitering. Vissa föräldrar uppgav att det var svårt att tillämpa kunskapen från KomHem efter kursen då man med tiden inte kom ihåg metodiken samt att ingen uppföljning gjordes.

Kursvärde. Föräldrarna uppfattade att kursen belyste vikten av samspel för barnets kommunikationsutveckling och att kursen gav nya perspektiv på kommunikation. Kunskaper från kursen befästes och strategier och metoder används omedvetet i vardagen. Föräldrarna uppgav att de var tillfredsställda med kursen. Vissa hade rekommenderat den vidare till andra föräldrar till barn med kommunikationssvårigheter.

Uppföljning

Möjlighet till repetition av kursen. Föräldrarna kände att de saknade uppföljning efter avslutad kurs och då med jämna mellanrum. Deltagarna upplevde att uppföljning var nödvändig då barnets problematik utvecklas och ändras med åren. De önskade då en uppdatering av metodiken för att kunna sätta upp nya mål. Enligt föräldrarna skulle uppföljning också bidra till ny återkoppling och bättre resultat.

”Man skulle behöva en Komhåg-kurs”

Måluppfyllelsearbetet överförs till skola och habilitering. Föräldrarna önskade att det funnits en möjlighet till samarbete mellan hemmet, habiliteringen och skolan. På det sättet hade även måluppfyllelsearbetet kunnat överföras vidare efter kursen.

”En dröm är att alla tre enheter jobbar med det här tillsammans. Man hade önskat att skolan, om det då ska vara habiliteringen och föräldrarna, att skolan jobbar med detta också”

Intervjuer med kursledare

Efter analys av intervjuer med kursledare och kursutvecklare framkom åtta kategorier med sammanlagt 16 underkategorier. Kategorier och underkategorier presenteras i tabell 6.

Tabell 6

Kategorier och underkategorier från innehållsanalys av intervjuerna med kursledare och kursutvecklare

Kategori	Underkategori
Kursupplägg	Kurstillfällen Material Utformning
Deltagargruppen	Gruppstorlek Samarbete Gruppsammansättning
Måluppfyllelsearbete	Målsättning GAS AKK Leksituation
Strategier	
Filmvisning	
Föräldern	Jämförelse Samarbete
Kursledare	Genomgång Stöd Förkunskap Samspel
Insatser	

Den första kategorin handlade om kursens upplägg och innefattade upplevelser av distribuerat material, utformning och kurslängd. Den andra kategorin handlade om deltagargruppen där gruppstorlek och gruppsammansättning samt samarbete mellan deltagare och kursledare diskuterades. Den tredje kategorin lyftes upplevelser av användning av att sätta upp mål, åsikter om GAS, användning av AKK under kursen samt val av leksituation. Fjärde kategorin handlade om föräldrastrategier (Uggla och Råva) som användes under kursen i målsättningsarbetet. Den femte kategorin diskuterades filmarbetet under kursen. Den sjätte kategorin lyfte föräldrarnas samarbete i gruppen samt jämförelse mellan familjerna. Under kategori sju

diskuterades kursledares roll under kursen. Den åttonde kategorin handlade om framtida insatser och uppföljning efter avslutad kurs.

Kursupplägg.

Material. Under KomHem tillverkade kursledarna AKK-material till föräldrarna. Tid till materialtillverkning varierade mellan kurserna. Materialtillverkning skedde någon gång i grupp tillsammans med föräldrarna vilket upplevdes som givande då föräldrarna gav varandra råd och stöd. Dock var detta tillvägagångssätt mycket tidskrävande och upplevdes som icke genomförbart av flera kursledare. Kursledarna diskuterade att kunskap om materialtillverkning ser olika ut i olika delar av landet och att detta kan påverka tidsåtgången.

Utformning. Kursledarna upplevde att det vid första kursomgången var svårt att veta hur kursen skulle utformas. Kursledarna önskade att det fanns en kursbok till KomHem, vilket hade gett ett strukturerat sätt att förhålla sig till kursupplägget. Kursen upplevdes som rimligt arbetsbetungande. Kommunikationstrappan i kursboken KomIgång upplevdes som ett viktigt verktyg i kursen som gav föräldrarna kunskap om var i kommunikationsutvecklingen deras barn befann sig samt inspiration till val av AKK-material, leksituationer och strategier. Under KomHem befastes kunskapen om dessa områden som tidigare lärts ut under KomIgång-kursen.

”En förälder sa att KomIgång var jättebra men KomHem-kursen, det var då vi kom hem”

Kurstillfällen. Kursen upplevdes som tillräckligt omfattande om föräldrarna kunde medverka vid samtliga kurstillfällen och utföra hemuppgifterna. Kursledarna diskuterade om tidsspannet mellan varje kurstillfälle kunde påverka kursens utgång. Vissa ansåg att det skulle vara bättre med två veckor mellan varje tillfälle medan andra ansåg att ett tillfälle i veckan var nödvändigt för att föräldrarna skulle komma ihåg kursens metodik. Kursledarna lyfte även att fem tillfällen kan bli för påfrestande då många föräldrar redan har en hög arbetsbelastning och en mer omfattande kurs skulle kunna leda till fler avhopp.

Deltagargruppen

Gruppsammansättning. Kursledarna upplevde inte att ålder och diagnos påverkade gruppindelningen. Gruppsammansättningen i de olika kurserna hade varit blandad i flertalet genomförda kurser. Föräldrarna hittade gemensamma diskussionsområden trots skillnad i barnens ålder och diagnos. Enligt kursledarna var det viktigare att föräldrarna hade något gemensamt än att barnen hade liknade problematik.

”Det är mer viktigt att föräldrarna är lika än att barnen är lika”

Gruppstorlek. Storleken på grupperna hade sett ut olika ut, det fanns grupper som bestod av fem föräldrar och andra som bestod av två föräldrar i slutändan. Fördelen med mindre grupper var enligt kursledarna att deltagarna fick mer tid till att arbeta med leksituationer och att materialtillverkning hanns med. Däremot framkom det att gruppdynamiken påverkades av få antal deltagare. Diskussionerna i grupperna

påverkades negativt i mindre grupper då vissa föräldrar var mer tystlåtna och tog mindre plats. Kursledarna uppfattade att en grupp om fyra föräldrar fungerade optimalt men två var för lite.

Samarbete. Kursledarna upplevde att samarbetet mellan deltagarna fungerade väl då föräldrarna hade hög motivation under kursen. Föräldrarna kunde bortse från diagnos och ge varandra råd utifrån situation. Kursledarna ansåg att några hade svårt att komma in i gruppen, enligt kursledarna berodde det på att vissa föräldrar tog stor plats. Grupperna bestod också av tvåspråkiga föräldrar vilket betydde att tolk fanns närvarande under kurstillfällena. Kursledarna upplevde att det var svårt att inkludera tolk i gruppen då de andra föräldrarna hade svårt att vänta in tolken diskussionerna.

”Det var svårt för föräldern att hänga med de andra. Vi försökte vänta in på tolken men de andra föräldrarna gjorde inte det”

Måluppfyllelsearbetet.

Målsättning. Målsättning vid leksituation upplevdes vara en utmaning för både kursledare och föräldrar. Det var viktigt att tillvägagångssättet presenterades med enkla och tydliga metoder för att hjälpa föräldrarna att sätta konkreta mål. Det var vid något tillfälle svårt för föräldrarna att behålla fokus på det uppsatta målet och mål byttes ut under kursen. Föräldrarna behövde vägledning för att sätta mål på rätt nivå för barnet. Kursledarna gav stöd genom att sänka eller höja nivån på målet samt att dela upp målet i mindre delar om det upplevdes som för stort. Föräldrar har vid tillfälle arbetat med två olika mål under kursen.

GAS. Kursledarna upplevde GAS som ett bra redskap i måluppfyllelsearbetet. Föräldrarna tog till sig skalan men det tog lång tid att formulera mål till de olika skalstegen och det behövde stöd från kursledarna. Vissa föräldrar uttryckte att skalstegen hade en negativ underton då skalan startar på minus två. Kursledarna upplevde att GAS är ett intressant verktyg som fyllde sin funktion under kursen.

AKK. Kursledarna upplevde att föräldrarna till stor del inkluderade alternativ och kompletterande kommunikation i måluppfyllelsearbetet

Leksituation. Vissa föräldrar behövde stöd och rådgivning för att välja leksituation. Kursledarna resonerade om att då barn med kognitiva funktionshinder inte alltid leker på ett typiskt sätt så hade föräldrarna ibland svårigheter att finna en lek som bygger på kommunikation.

”Det blir svårare för föräldrarna att veta vad det skulle kunna vara för leksituation om det är ett barn som inte leker så självklart”

Kursledarna upplevde att det ibland var svårt för föräldrarna att förstå syftet med leken, att situationen skulle bygga på samspel mellan föräldern och barnet. I diskussionen lyftes att föräldrarna skulle välja en lustfylld aktivitet och inte specifikt en leksituation. Det tog långt tid för föräldrarna att bestämma leksituation. Vissa föräldrar hade svårt att hålla sig till vald lekaktivitet och dess uppsatta mål. Några kursledare uppgav att efter utveckling av KomUng har medelåldern på barnen i KomHem höjts. Kursledarna upplevde att det blivit lättare för föräldrarna att komma på leksituationer idag. Leksituationen tycks ofta ha utvecklats till en lustfylld aktivitet i familjerna med äldre barn.

”Jag tycker det har blivit mycket bättre, men vi har vinklat det. Vi pratar mer om aktivitet i och med att det har varit äldre barn i mina två sista grupper. Så har vi pratat om aktiviteter och då helt plötsligt så är det mycket enklare.”

Strategier

Kursledarna uppfattade att föräldrarna använde sig av både responsiva och beteendemodifierande strategier under kursen. I hemuppgifterna noterades att föräldrarna ibland förväxlade strategierna och att de inte alltid tillämpade strategierna på optimalt sätt. Kursledarna hade olika åsikter om vilken strategi som var mest frekvent förekommande.

Filmvisning

Kursledarna upplevde att filmvisningen fungerade väl. Föräldrarna använde bland annat surfplatta och USB-minne som kopplades till dator vid visning av film. Någon gång uppstod tekniska problem då filmerna inte kunde överföras från inspelningsutrustning till dator. Kursledarna uttryckte att det var bra om föräldrarna skickade hemuppgifterna via mail då detta underlättade förberedelsearbetet. Föräldrarna utförde oftast sina hemuppgifter och då någon glömt uppgav kursledarna att diskussion ändå uppstod utifrån det föräldern återgav från arbetet med kursens metodik.

Föräldern

Samarbete. Kursledarna ansåg att det var spännande att se föräldrarna stötta och hjälpa varandra vid diskussion av varandras filmer. Föräldrarna fick mycket utbyte av varandra och det föreföll vara väldigt givande att träffa andra som har barn med liknande problematik. Enligt kursledarna förekom det att föräldrarna inte alltid gav varandra optimala råd. Vid sådana situationer blandade kursledarna sig i diskussionerna med sina synpunkter.

Jämförelse. Kursledarna upplevde inte att föräldrarna jämförde sig med varandra på något negativt sätt. De jämförde hur de tidigare hade gått tillväga under barnens uppväxt och inspirerades av varandras arbete under kursen.

Kursledare

Förkunskap. Kursledarna ansåg att det var viktigt att ha tidigare erfarenhet av AKK-arbete samt erfarenhet av att hålla kurser för att kunna leda KomHem. Under KomHem måste man vara beredd på att svara på föräldrarnas frågor i stunden. Kursledarna hade inte en klar bild av vilka insatser som föräldrarna planerade innan de påbörjade KomHem. Dock önskade kursledarna att KomHem prioriterades bland insatserna från habiliteringen under tiden föräldrarna gick kursen.

Samspel. Kursledarna uppgav att det var viktigt att inte vara för pådrivande utan känna av föräldrarna klarade av och det var olika från familj till familj. Man var försiktig med att plantera sina egna mål i föräldrarnas arbete. Det krävdes lyhördhet och samspel mellan kursledarna för att kunna stötta föräldrarna och leda dem på rätt väg. Enligt kursledarna har samarbetet mellan dem fungerat väl, de ansåg att det var viktigt att kunna komplettera varandra under kursens gång. Vid diskussion mellan

kursledarna framkom det att det var viktigt att ha samma kursledare genom hela kursen. Det underlättade att kursledarna kände föräldrarnas bakgrund och tidigare arbete under kursen.

Stöd. Vid diskussion mellan kursledare framkom blandade åsikter om det stöd som gavs till föräldrar under kursen. Någon kursledare upplevde att samarbete mellan föräldrar och kursledare var positivt medan en annan kursledare upplevde att det var svårt att få in dem på rätt spår ibland. Kursledarna var dock eniga om att föräldrarna behövde stöd från deras sida för att hålla sig till de uppsatta målen under kursens gång. En av kursledarna uppgav att hemuppgifterna skapade många diskussioner. Som kursledare var man snabb med att reflektera över föräldrarnas idéer och av dem skapa olika kommunikationsaktiviteter.

”Här blir det liksom ”pang” den här idén, man måste va ganska snabb och kunna reflektera över är den bra och hur skulle jag vinkla den här aktiviteten till en kommunikationsaktivitet”

Vidare uppgav kursledarna att föräldrarna bytte situation vid något tillfälle. De försökte då hjälpa dem forma vald situation till en kommunikationsaktivitet.

Genomgång. Kursledarna uppgav att de guidade föräldrarna i måluppfyllelsearbetet under kursens gång. Diskussioner förekom mellan kursledare och föräldrar kring de uppsatta målen nivå. Genomgång av beteendemodifierande och responsiva strategier förekom kontinuerligt då föräldrarna förväxlade de olika strategierna.

Insatser. Kursledarna uttryckte att kursen förändrade föräldrarnas syn på barnens kommunikation. Insatser under kursen som kommunikationsspass eller annat bildstöd ledde till förskrivet hjälpmedel efter genomförd kurs. Kursledarna uppgav också att KomHem var en viktig insats i deras verksamhet och påverkade logopedernas fortsatta arbete. Vilken effekt insatserna har haft var svårt att veta enligt kursledarna då ingen uppföljning gjorts efter kursen. De uttryckte också att de skulle vara värdefullt att kursledarna hade återträffar för att utbyta erfarenheter efter Kom Hem. De flesta kursledare uppgav att de var i behov av mer information och utbyte med andra kursledare som kanske har haft kurser som har fungerat mindre bra.

*”Framförallt när det blir svårt, just när det inte funkar vad gör man då?
Man skulle ha en uppföljningsdag”*

En kursledare uttryckte att det är få logopeder som har genomfört en KomHem-kurs och det gjorde att logoped vid familjens hemhabilitering kanske inte hade kunskap om kursen och arbetsmetoderna. Det var då svårare att ge fortsatta insatser utan en uppföljning. Kursledarna uttryckte också att det var väldigt resurskrävande att ha två logopeder för de kurser som innefattade två föräldrar under fem kurstillfällen. Arbetsbelastningen kunde öka om föräldrarnas förkunskaper om tillverkning av material var mindre goda. Kursledarna jämförde KomIgång med KomHem under diskussion och uttryckte att i KomHem krävs mindre arbetsinsats till förberedelser men att tillverkning av material tog längre tid. Förberedelse i KomHem sker i stunden enligt kursledarna då man inte vet mycket om föräldrarnas situation. Hemuppgifterna utgör en viktig del i KomHem och med det sagt uppgav kursledarna att det vore optimalt att ha en till resurs hemma hos familjerna som gjorde filmningen istället. Det skulle bidra till att filmmomentet i kursen skulle utvecklas ännu mer enligt kursledarna. Kursledarna uttryckte att KomHem har genomförts av

enbart logopedier i deras verksamhet. Under diskussion framkom det att det vore bra om andra yrkesgrupper såsom specialpedagog kunde vara involverade i gruppen under kursen, detta för att kunna se barnets svårigheter ur olika synvinklar.

Diskussion

I diskussionsdelen diskuteras föreliggande studies frågeställningar var för sig. Härfter följer en diskussion om studiens styrkor och begränsningar, kliniska implikationer och slutligen presenteras förslag till vidare forskning.

Hur uppfattas kursens olika delar: måluppfyllelsearbete, filmarbete med hemuppgifter samt strategier?

I föreliggande studie framkom att föräldrar och kursledare överlag var nöjda med kursupplägget och kursens olika delar. Måluppfyllelsearbetet upplevdes som positivt och lärorikt och ledde till förändringar och framsteg i föräldrarnas kommunikation med sina barn. Dock uppfattade vissa föräldrar arbetet med målsättning som tidskrävande och svårt. Upplevelser av att de inte fick det stöd de önskade från kursledarna under detta moment uttrycktes. Även kursledare upplevde måluppfyllelsearbetet som ett krävande moment för vissa föräldrar. I måluppfyllelsearbetet ingick att arbeta med GAS. Både föräldrar och kursledare upplevde skalan som ett bra redskap för att sätta mätbara mål men skalan upplevdes som svårtolkad och det faktum att skalan startar på minus två gav en negativ underton och väckte starka känslor hos vissa föräldrar. Kursledarna uppgav att för att förebygga att negativa känslor uppstår kring skalstegen och för att hjälpa att föräldrarna att sätta konkreta mål på rätt nivå måste tillvägagångssättet presenteras med enkla och tydliga metoder. Vissa föräldrar uttryckte måluppfyllelsearbetet hade underlättats om logopeden var den som sätter upp mål för barnets kommunikationsutveckling i samarbete med föräldrarna. Föräldrarna själva har inte samma kunskap om måluppfyllelsearbete när de startar kursen och det kan vara krävande att sätta sig in i detta under fem kurstillfällen. Enligt Kiresuk et al. (1994) är terapeuten i samarbete med klienten den mest lämpade att sätta mål som stämmer överens med planerad intervention. I måluppfyllelsearbetet med GAS är gradering av mål det mest krävande steget. Att sätta målet ”förväntad förändring” ger utgångspunkten för resten av arbetet och här behöver logopeden stötta och vägleda föräldrarna att sätta individuellt anpassade och realistiska mål utifrån barnets förutsättningar (Schlosser, 2004). Det är föräldern som känner barnet bäst men föräldrarna önskan om ett utökat stöd i detta steg av måluppfyllelsearbetet motiveras av att det är logopeden som har specialistkunskap och måste vara väl insatt i gemensam problemlösning och måluppfyllelsearbete med GAS för att ge bästa möjliga stöd till familjerna. Kiresuk et al.(1994) beskriver att det kostnadsmässigt kan vara svårt att tillgodose denna typ av resurs då individuellt arbete med varje familj skulle vara resursmässigt krävande. Ett fynd i föreliggande studie var att vissa kursledare föreslog att en kursbok för KomHem kan utarbetas för att tydliggöra kursens tillvägagångssätt och metoder. I materialet skulle en bättre teoretisk grund för måluppfyllelsearbetet ges och detta skulle kunna underlätta föräldrarnas arbete under kursen. GAS olika skalsteg skulle kunna förtydligas ytterligare för att förebygga att missuppfattningar kring gradering av skalstegens uppstår.

Föräldrar och kursledare upplevde att filmarbete och de diskussioner som uppstod kring hemuppgifter var mycket givande. I gruppdiskussioner kring filmerna gav

föräldrarna varandra råd och stöd och delade med sig av varandras erfarenheter. Vissa kursledare hade erfarenhet av att föräldrar inte alltid gav varandra optimala råd och diskussioner ledde ibland till jämförelser mellan familjer. Att föräldrar får möjlighet att diskutera om sitt barn är givande men Ferm et al. (2011) beskriver att diskussion även kan leda till negativa jämförelser mellan familjer. Vidare understryker Ferm et al. (2011) att logopedier eller andra yrkeskategorier som håller i kommunikationskurser måste vara beredda på att möta föräldrars upplevelser av att diskutera sina barn i grupp med andra föräldrar.

Föräldrar uppgav att de tog till sig de strategier som lärdes ut under kursen och att de fortsatte att använda dessa efter kursen då de upplevt en förändring i interaktionen med sina barn. Liknande fynd har sett i tidigare magisteruppsatser i logopedi. Lennartsson och Sörensson (2010) undersökte om föräldrar förändrar sitt kommunikationssätt efter genomförd KomIgång-kurs. Videoinspelningar av föräldra-barn-interaktion analyserades där 39 föräldrar och 25 barn deltog. I resultaten sågs en signifikant skillnad efter avslutad kurs, där föräldrarna tar till sig de responsiva strategier som lärdes ut under kursen och fortsatt tillämpning sker nio månader efter avslutad kurs. Strategierna upplevdes som ett värdefullt verktyg, dock uppgav kursledarna att strategierna vid användning förväxlades av föräldrarna och inte alltid tillämpades på optimalt sätt.

Hur har KomHem påverkat kommunikation och samspel mellan förälder och barn under och efter kursen?

Kursen gav insikt om det egna kommunikationsbeteendet i kommunikationssituationer och framsteg mättes på ett konkret sätt med hjälp av måluppfyllelseskala och filmarbete. Föräldrarna uppfattade att kursen belyste vikten av samspel för barnets kommunikationsutveckling och att kursen gav nya perspektiv på kommunikation. Under kursen kunde föräldrarna ta till sig metoder och verktyg för att utveckla barnets kommunikation och målsättningsarbetet tillämpades i hemmet av vissa föräldrar. Någon förälder uppgav att det var svårt att tillämpa kunskaper från KomHem efter kursen då ingen uppföljning görs och tillvägagångssättet glöms bort. Flera föräldrar ansåg också att uppföljning är nödvändig då barnens problematik utvecklas och förändras med åren. Uppföljning skulle bidra till ny återkoppling och bättre resultat i barnets kommunikationsutveckling. Föräldrarna önskade att det fanns en möjlighet att överföra kursens metodik till skola och hemhabilitering. Vissa kursledare uttryckte att prövade insatser under KomHem ofta överfördes till barnets habiliteringsplan medan andra kursledare inte hade en uppfattning om fortsatt uppföljning kring barnets kommunikation då familjerna tillhörde en annan habiliteringsverksamhet. Det är få logopedier inom svensk habiliteringsverksamhet som genomfört KomHem kursledarutbildning och det kan vara svårt att överföra kursens metoder till habiliteringspersonal som inte är insatt i måluppfyllelsearbete med GAS och filmarbete med hemuppgifter. Att överföra kursens metodik till skolan är svårt då det idag inte finns någon kommunikationskurs riktad till skolpersonal inom AKKtiv-projektet.

Vad har kursledare för upplevelse av att hålla i KomHem-föräldrakurs?

I aktuell studie framkommer att kursledarna överlag är nöjda med genomförandet av kurser och att alla moment i kursen har fungerat väl. Någon kursledare uppger att det är svårt att veta hur man skall gå tillväga inför första kurstillfället. Kursledarna uppgav att

det är nyttigt att ha tidigare erfarenhet av att hålla föräldrakurser innan man går kursledarutbildningen då utbildningen inte berör hur kursledaren skall gå tillväga för planering av kursupplägg. En möjlig förklaring till kursledarnas upplevelser kan vara att vissa kursledare möjligen har haft liten erfarenhet av att hålla föräldrakurser sedan tidigare.

Kursledarna upplevde att förberedelsearbetet inför att hålla i KomHem bestod till stor del av att tillverka AKK-material. Detta moment uppfattades som tidskrävande beroende på förkunskap om materialtillverkning hos föräldrarna. Diskussion fördes om det var bättre med två veckor mellan kurstillfällena för att ge mer tid till materialtillverkning. Vissa ansåg dock att ett tillfälle i veckan var nödvändigt för att komma ihåg kursen metodik. Kursledarna diskuterade även om antalet kurstillfällen var tillräckligt. Under diskussion lyftes att många föräldrar har en hög arbetsbelastning och vissa väljer att inte slutföra kursen på grund av tidsbrist. Enligt Ello och Donovan (2005) är det vanligt med en hög grad av stress hos familjer till barn med kommunikationsnedsättning. Tidsbrist och stress skulle kunna leda till ännu fler avhopp från kursen.

Ett annat ämne som diskuterades som rörde hur det är att tillhandahålla KomHem var att kursledarna upplevde att gruppsammansättningen fungerat väl men att det var svårt att inkludera tolk i gruppen. Föräldrar hade svårt att vänta in tolken under diskussion. Det är viktigt att överkomma språkbarriärer för att föräldrarna skall kunna ta till sig kursinnehållet i AKKtiv-kurser (Ateva & Sjöström, 2010) och kursledare i KomHem behöver ta med detta i beräkning i förberedelsearbetet.

Styrkor och begränsningar

Föräldrantervjuerna i föreliggande studie genomfördes med enbart mödrar. Ferm et al. (2011) utvärderade föräldrars och kursledares upplevelser av KomIgång, där intervjuer genomfördes med enbart mödrar. Att inga fäder deltog i intervjuerna ansågs som en begränsning. I den aktuella studien hade fädernas åsikter eller upplevelser kunnat höja studiens validitet. Resultatet från aktuell studie visar att en del föräldrar föredrog att båda föräldrarna deltog i kursen. Detta för att föräldrarna skall kunna motivera och stötta varandra när de tillämpar kursens metodik i hemmiljön efter avslutad kurs.

Studiens validitet påverkas negativt av det låga deltagarantalet. Data har dock inhämtats från olika källor vilket stärker validitet (Pring, 2005). I intervjuerna framkom också både föräldrarna och kursledare överlag var nöjda med kursen. Detta höjer validitet åt slutsatsen att KomHem är en bra intervention till föräldrar med barn med kommunikationssvårigheter.

I gruppintervjuerna med föräldrar diskuterades kursen fritt utifrån stimulumaterial. Författarna hade förberett vissa frågor som skulle stimulera diskussionen utan att styra intervjun. Att genomföra semistrukturerade intervjuer kan vara svårt då moderatören inte bör styra diskussionen samtidigt som intervjun skall hållas inom studiens ämnesområden (Pring, 2005). Gruppintervjuer leder ofta till spontana och känsloladdade yttranden. Intervjuaren kan förlora kontrollen över intervjusituationen och detta kan leda till att datainsamling och analys blir svårhanterlig (Kvale, 1997). I aktuell studie fördes en livlig diskussion om olika upplevelser av insatser från habiliteringen under intervjuerna. Det var ibland svårt att föra intervjupersonerna tillbaka till ämnet då det hade mycket gemensamt som låg utanför studiens syfte. Vid

transkribering framkom att delar av diskussionen som fördes var utanför ämnet. Enligt Wibeck (2010) är moderatorns roll att introducera ämnet och ingripa i diskussionen om gruppen glider ifrån ämnet eller om någon deltagare tar sig an en dominant roll. I aktuell studie genomfördes en pilotintervju med logopedstudenter för att författarna skulle sätta sig in i intervjusituationen. En pilotintervju med föräldrar till barn med kommunikationssvårigheter hade gett författarna en bättre bild av hur en intervju där känsliga ämnen diskuteras kan gå till. Kvale (1997) menar att pilotintervjuer skapar ett tryggare och mer stimulerande samspel mellan intervjuare och deltagarna i efterkommande projektintervjuer.

I aktuell studie har föräldrar som deltagit vid färre än tre tillfällen under kursen exkluderats. Orsak till avhopp diskuterades av både föräldrar och kursledare i intervjuerna. I framtida studier skulle intervjuer med föräldrar som avbrutit kursen kunna ge en mer nyanserad bild av KomHem och belysa dess för- och nackdelar samt eventuella förslag på förbättringar

Kliniska implikationer och framtida forskning

Aktuell pilotstudie har visat att KomHem är en lämplig fortsättningskurs inom AKKtiv där kunskap från tidigare kurser tillämpas, befästs och utvecklas. Utifrån studiens fynd ses indikationer på att metodiken från KomHem bör överföras till skolan, som är en viktig omgivningsfaktor i barnets kommunikations- och språkutveckling. Inom ramen för projektet KOMPIS (Kommunikation genom pekprat i skolmiljö) har en modell baserad på AKKtiv KomIgång utvecklats för skola och förskola. Denna kommer att börja spridas från hösten 2013 (www.dart-gbg.org). Förhoppningsvis kan KOMPIS hjälpa till att etablera och stärka länken mellan hemmet, habiliteringen och skola.

KomHem genomförs inom ett ökande antal habiliteringsverksamheter i Sverige. En utvärdering av en större population där föräldrar från olika delar av landet med olika kön, socioekonomisk och kulturell bakgrund deltar skulle ge en mer rättvisande bild av KomHem. För vidare utvärdering kan utvärderingsenkäter som föräldrar fyller i efter avslutad kurs sammanställas och analyseras.

Referenser

- Andersson, M. (2009). Utvärdering av AKKTIV KomIgång- en studie av föräldrars och kursledares upplevelser av kommunikationskurs. Opublicerad magisteruppsats i logopedi, Göteborg universitet: Institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Göteborg.
- Ateva, C., Sjöström, P. (2010). AKKtiv-KomIgång inom barnlogopedi: Pilotutvärdering av en utbildning som har barn med svår språkstörning. Opublicerad magisteruppsats i logopedi, Göteborg universitet: Institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Göteborg.
- Borg, E., Westerlund, J. (2010). *Statistik för beteendevetare*. Liber AB: Stockholm
- Broberg, M., Ferm, U., Thunberg, G., (2012). Measuring Responsive Style in Parents who use AAC with their Children: Development and Evaluation of a new Instrument. *Augmentative and Alternative Communication* 28(4), 243-253
- Callenberg, A., Gannebratt, P. (2009). *Utvärdering av AKKtiv föräldrautbildning: bedömningar av barnens kommunikativa utveckling*. Opublicerad magisteruppsats i logopedi, Göteborg universitet: Institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Göteborg.
- Eberhart, B., Forsberg, J., Fäldt, A., Nilsson, L., Nolemo, M., Thunberg, G. (2012). Tidiga kommunikations- och språkinsatser till förskolebarn inom barnhabilitering. *Föreningen Sveriges Habiliteringschefer*: Göteborg
- Ello, L.M., & Donovan, S.J (2005). Assessment of the relationship between parenting stress and a child's ability to functionally communicate. *Research on Social WorkPractice*, 15(6), 531-544.
- Erixon, E., Wennerberg, M. (2011). *Erfarenheter och behov hos flerspråkiga föräldrar till barn med kommunikationssvårigheter som gått KomUng kommunikationskurs*. Opublicerad magisteruppsats i logopedi, Göteborg universitet: Institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Göteborg.
- Ferm, U., Andersson, M., Broberg, M., Liljegren, Thunberg, G., (2011). Parents and course leaders' experiences of the ComAlong augmentative and alternative communication early intervention course. *Disability Studies Quarterly: Mediated Communication*, 31(4)
- Gillham, B. (2008). *Forskningsintervjun: Tekniker och genomförande*. Studentlitteratur: Lund
- Girolametto, I., Sussman, F., Weitzman, E. (2007). Using case study methods to investigate the effects of interactive intervention for children with autism Spectrum disorders. *Journal of communication disorders*, 40(6), 470-492
- Graneheim, U.H., Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105-112
- Harwood, K., Warren, W. F., & Yoder, P. (2002). The importance of responsivity in developing contingent exchanges with beginning communicators. I J. Reichle, D. R. Beukelman, & J. C. Light (Eds.), *Exemplary practices for beginning communicators: Implications for AAC* (pp. 59-93). Baltimore, MD: Paul H. Brooks http://www.aktiv.se/dokument/AKKtiv_Foraldrautbildning_om_kommunikation_och_AKK_Kommunikationskarnevalen_2010.pdf . Hämtad 17 november 2012
- <http://www.hanen.org/About-Us.aspx> . Hämtad 15 april 2013
- http://www.dart-gbg.org/fou/aktuell_fou/kompis_start. Hämtad 30 maj 2013

- Karlsson, E., Melltorp, M. (2006). *Utvärdering av AKKTIV-Tidig intervention till föräldrar som har barn med omfattande kommunikationssvårigheter*. Opublicerad magisteruppsats i logopedi, Göteborgs universitet: Institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Göteborg.
- Kasari, C., Gulsrud, A.C., Wong, C., Kwon, S., Locke, J. (2010). Randomized Controlled Caregiver Mediated Joint Engagement Intervention for Toddlers with Autism. *J Autism DevDisord* 40:1045-1056
- Kiresuk, Thomas J., Smith, A., Cardillo, Joseph E. (1994). *Goal Attainment Scaling: Applications, Theory, and Measurement*. Lawrence Erlbaum Associates: Hillsdale, New Jersey
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Lennartsson, E., Sörensson, K. (2010). *Föräldrars sätt att kommunicera med sina barn före och efter KomIgång-kommunikationskurs*. Opublicerad magisteruppsats i logopedi, Göteborgs universitet: Institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Göteborg.
- Mahoney, G., Boyce, G., Fewell, R., Spiker, D., & Wheeden, C.A. (1998). The relationship of parent-child and children with disabilities. *Topics in early childhood special education, 18*, 5.17
- Paulsson, I. (2011). *Interaktionsbedömning vid kommunikativ funktionsnedsättning - Översättning, prövning och utvärdering av ett verktyg för bedömning av interaktion mellan barn med kommunikativ funktionsnedsättning och deras föräldrar*. Opublicerad magisteruppsats i logopedi, Göteborgs universitet: Institutionen för neurovetenskap och fysiologi, Göteborg
- Pennington, L., Thomson, K. (2007). It takes two to talk-The Hanen program and families of children with motor disorders: a UK perspective. *Child: care, health and development* 33(6), 691-702
- Pring, T. (2005). *Research methods in communication disorders*. London: Whurr
- Schlosser, R.W. (2004). Goal attainment scaling as a clinical measurement technique in communication disorders: a critical review. *Journal of Communication Disorders*, 37, 217-239.
- Simeonsson, R. J., Björck-Akesson, E., & Lollar, D. J. (2012). Communication, disability and the ICF-CY. *Augmentative and Alternative Communication*, 28, 3-10
- Socialstyrelsen (2003:4:1). *Klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa*. Svensk version av International classification of functioning, disability and health. Vällingby: Björner och Bruno AB.
- Strömqvist, S. (2008). Språk och språklig kommunikation. I L. Hartelius, U. Nettelbladt, B. Hammarberg (red:er), *Logopedi* (s.69-83). Lund: Studentlitteratur
- Sussman, F. (1999). *More Than Words: Helping parents promote communication and social skills in children with autism spectrum disorder*. Toronto: The Hanen Centre
- Thunberg, G., Carlstrand, A., Claesson, B., Rensfeldt Flink, A. (2011). *KomIgång- en föräldrakurs om kommunikation och kommunikationsstöd*. Vänersborg: Habilitering och hälsa
- Wibeck, V. (2010) *Fokusgrupper: Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Studentlitteratur AB: Lund
- Zachrisson, G., Rydeman, B., Björk-Åkesson, E. (2002) Gemensam problemlösning vid Alternativ och Kompletterande Kommunikation (AKK). *Hjälpmiddelsinstitutet*. Katarina Tryck AB